

Т. В. Паєнтко

ПОДАТКИ ЯК ВХІДНІ ФІНАНСОВІ ПОТОКИ БЮДЖЕТУ ТА ІНСТРУМЕНТИ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто проблеми формування вхідних фінансових потоків бюджету. Розкрито двоїсту природу податку — як джерела формування фінансового потоку та як інструменту його регулювання. Проаналізовано роль ПДВ і податку на прибуток у формуванні фінансових потоків бюджету, виявлено деформації в механізмі їх справляння.

Problems of formation of incoming cash flow of the budget are explored. Double nature of the taxes as a source of financial flow and a tool of their regulation is shown. Role of the VAT and income tax in formation of incoming cash flow of the budget are analyzed, strains in their charging are found.

Ключові слова: фінансові потоки, податок на прибуток, ПДВ, інституціональна деформація.

Сучасний етап розвитку не тільки України, а й усього світу характеризується стрімкими змінами в макроекономічному середовищі. Ці зміни настільки різновекторні, що їхній вплив важко досліджувати в контексті традиційної теорії економічних циклів. Американські вчені досить точно охарактеризували цей етап розвитку світового господарства: хаотика, або економічна турбулентність¹. За таких умов фіскальна політика повинна бути не просто гнучкою, вона має швидко пристосовуватися до турбулентних економічних змін. Для цього необхідно внести корективи в погляди на об'єкти державного регулювання та особливості застосування регуляторного інструментарію.

Одним із ключових аспектів успішного економічного розвитку є наявність фінансового забезпечення діяльності держави. Традиційно теорія фінансів у цій сфері оперує статичними поняттями “фінансові ресурси” та “капітал”. На нашу думку, в умовах турбулентності дослідження статичних величин повинне доповнюватися динамічними (потокowymi) об'єктами дослідження, передусім фінансовими потоками, оскільки саме вони великою мірою визначають швидкість зміни параметрів відповідного забезпечення держави. Результати дослідження сутності фінансових потоків, їхніх ключових параметрів та факторів, які на них впливають, висвітлені в працях Г. Азаренкової, О. Єрмошкіної, О. Лазичевої, О. Майбороди, Ю. Плущевської, О. Старикової, О. Черевка та ін.

Глумачення сутності фінансових потоків є досить дискусійним, що зумовлено не лише необхідністю розмежування сутності фінансових ресурсів і фінансових потоків, а й відмінностями між грошовими та фінансовими потоками. Західні вчені-економісти розглядають фінансові потоки у складі

¹ Котлер Ф. Хаотика: управління та маркетинг в епоху турбулентності / Ф. Котлер, Дж. А. Касліоне ; пер. з англ. під ред. Т. В. Співаковської, С. В. Співаковського. — К. : Хімджест ; ПЛАСКЕ, 2009. — 208 с.

капіталу на рівні державного й корпоративного секторів економіки². Також поширеним є тлумачення сутності таких потоків як переміщення коштів від інвестора до сфери виробництва або торгівлі, тобто як процесу інвестування³.

У вітчизняній економічній літературі застосовується три основних підходи до дослідження фінансових потоків, а саме:

1. На мікрорівні фінансовий потік дорівнює грошовому⁴.
2. Фінансовий потік існує тільки на макрорівні та розглядається як макро-економічний механізм руху фінансових ресурсів⁵.
3. Фінансовий потік охоплює всі фінансові ресурси, не тільки грошові⁶.

Вживання в науковому обігу поняття “фінансові потоки” надає можливість точніше визначити об’єкт фінансового управління, а через нього обґрунтувати форми й методи фіскального регулювання таких потоків.

У найзагальнішому розумінні фінансовий потік можна розглядати як напрям руху фінансових ресурсів або як їх рух. На макрорівні такі потоки характеризують динамічні ознаки руху фінансових ресурсів країни в процесі збору податків, бюджетних інвестицій, зовнішніх запозичень, зовнішньої торгівлі тощо. Фінансовий потік — це вартість, що циркулює між секторами економіки країни та її зовнішнім середовищем, рух якої зумовлений необхідністю створення нової вартості або зменшення ризиків. Такий потік характеризує цілеспрямований перерозподіл фінансових ресурсів, пов’язаний із переміщенням товарів, інформації, робочої сили тощо. Різноманітність фінансових потоків унеможливує дослідження всіх їхніх видів, характеристик, особливостей руху в одній праці, тому в цій статті ми зупинимося на податкових

² *Hernández L.* Capital inflows, credit booms, and macroeconomic vulnerability: the cross-country experience / L. Hernández, O. Landerretche // Schmidt-Hebbel K. (Ed.) *Banking, Financial Integration, and International Crises*/Central Bank of Chile. — Santiago, 2002. — 369 p.

³ *Managing capital inflows: what tools to use?* / J. D. Ostry, A. R. Ghosh, K. Habermeier, L. Laeven, M. Chamon, M. S. Qureshi, A. Kokenyne // IMF Staff Discussion Note. — 2011. — April. — 127 p.

⁴ *Азаренкова Г. М.* Фінансові потоки економічних агентів: методологія та організація управління : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / Г. М. Азаренкова ; Укр. акад. банк. справи НБУ. — Суми, 2007. — 36 с.; *Ермошкіна О. В.* Управління фінансовими потоками промислових підприємств: теорія, практика, перспективи : монографія / О. В. Ермошкіна. — Д. : Нац. гірн. ун-т, 2009. — 479 с.; *Майборода О. В.* Управління фінансовими потоками підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01 / О. В. Майборода ; Укр. акад. банк. справи НБУ. — Суми, 2006. — 20 с.

⁵ *Лазичева Е. А.* Исследование сущности финансовых потоков / Е. А. Лазичева // *Вестник Томского государственного университета.* — 2009. — № 329. — С. 186—189; *Плущевская Ю.* Исследование финансовых потоков в российской экономике / Ю. Плущевская, Л. Старикова // *Вопросы экономики.* — 1997. — № 12. — С. 119; *Новиков О. А.* Логистика : учеб. пособ. / О. А. Новиков, С. А. Уваров. — 2-е изд. — СПб. : Бизнес-Пресса, 2000. — 208 с.; *Семенкова Е. В.* Ценные бумаги в системе финансовых потоков / Е. В. Семенкова ; Росс. акад. им. Г. В. Плеханова. — М., 1998. — 76 с.

⁶ *Моткуева А. А.* Использование редактора Excel для оценки финансовых потоков по схеме простых процентов / А. А. Моткуева // *Научные записки ОрелГИЭТ.* — 2010. — № 1. — С. 12; *Черевко В. О.* Методологія формування та управління фінансовими потоками регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.10.01 / В. О. Черевко ; Черкас. держ. технол. ун-т. — Черкаси, 2006. — 20 с.; *Школьник І. О.* Фінансовий менеджмент : навч. посіб. / І. О. Школьник, І. О. Боярко, Б. І. Сюркало. — Суми : Унів. книга, 2009. — 301 с.

надходженнях до бюджету як фінансових потоках та інструментах фіскального регулювання.

На перший погляд, фінансові потоки такого типу цілком підконтрольні державі. Утім, важливу роль у їх генеруванні відіграють й інституціональні чинники. Ігнорування останніх призводить до недоотримання запланованих сум податків, недостатньої ефективності податкових реформ, опортуністичної поведінки платників податків тощо. Це пов'язано з двоїстою природою податку — як джерела формування фінансового потоку та як інструменту його регулювання.

Учені розглядають податковий інструментарій із різних позицій: 1) дослідження податкового навантаження, механізмів його розрахунку та взаємозв'язку з макроекономічними показниками⁷; 2) впливу податків на процеси інвестування та інноваційну активність у країні⁸; 3) реакції платників податків на зміни в оподаткуванні⁹; 4) впливу податків на соціальний розвиток¹⁰; 5) необхідності гармонізації процесів оподаткування¹¹. Разом із тим вплив механізмів оподаткування на фінансові потоки досліджено не достатньо.

Передусім визначимося з базовими характеристиками фінансових потоків, які прямують у вигляді податкових платежів від платників до бюджету держави. Формування таких фінансових потоків відрізняється регулярністю (оскільки режим сплати регламентується державою), визначеною кількістю джерел і каналів надходження (сплата резидентами й нерезидентами, юридичними й фізичними особами тощо). Складаються ці потоки з податкових

⁷ Білостоцька В. О. Податкове навантаження в Україні / В. О. Білостоцька, В. І. Островецький // *Фінанси України*. — 2002. — № 12. — С. 78, 79; Міщенко С. Г. Податкове стимулювання економічного росту : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / С. Г. Міщенко ; Донец. нац. ун-т. — Донецьк, 2008. — 29 с.; Соколовська А. М. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки / А. М. Соколовська // *Фінанси України*. — 2006. — № 7. — С. 4—12; Найденко О. Є. Економічний зміст податкового навантаження та фактори, що зумовлюють його рівень / О. Є. Найденко // *Проблеми розвитку податкової політики та оподаткування* : монографія / за заг. ред. Ю. Б. Іванова. — Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2007. — С. 149—165; Кадушин А. Насколько сильно налоговое бремя / А. Кадушин, Н. Михайлова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cfin.ru>; Боєнко Л. Економічні важелі наповнення бюджету / Л. Боєнко // *Вісник податкової служби України*. — 2004. — № 10. — С. 12.

⁸ Захарін С. В. Вплив оподаткування на заощадження та інвестиції / С. В. Захарін // *Фінанси України*. — 2005. — № 10. — С. 83—90; Киреева Е. Ф. Теоретические подходы и практика налогового регулирования научной, научно-технической деятельности и инновационной деятельности : монография / Е. Ф. Киреева, И. А. Лукьянова, И. Н. Алешкевич. — Минск : Энциклопедикс, 2010. — 216 с.

⁹ Вылкова Е. Налоговое планирование : учеб. пособ. / Е. Вылкова, М. Романовский. — СПб. : Питер, 2004. — 634 с.; Злобина Л. А. Практика оптимизации налоговой загрузки экономического субъекта : учеб. пособ. / Л. А. Злобина, М. М. Стажкова. — М. : Акад. проект, 2003. — 112 с.; Иванов Ю. Б. Сучасне оподаткування: мотиваційний аспект : монографія / Ю. Б. Иванов, О. Л. Єськов. — Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2007. — 328 с.

¹⁰ Тропіна В. Б. Фіскальне регулювання соціального розвитку суспільства : монографія / В. Б. Тропіна ; НДФІ. — К., 2008. — 368 с.

¹¹ Опарин В. М. Проблемы гармонизации налоговой системы Украины / В. М. Опарин // *Налогообложение: проблемы науки и практики* : монография. — Х. : ИД “ІНЖЕК”, 2006. — С. 62—89.

і неподаткових надходжень. У цій статті ми зосередимо увагу на податкових надходженнях, динаміка яких відображена в табл. 1.

Як видно з табл. 1, обсяги податкових фінансових потоків мають тенденцію до зростання за винятком 2009 р., коли на них позначилися наслідки фінансово-економічної кризи. Найбільше падіння характерне для таких бюджетоутворювальних податків, як податок на додану вартість (ПДВ), податок на прибуток та податок з доходів фізичних осіб. Їх база оподаткування скорочується набагато швидше порівняно з іншими, а в умовах економічної турбулентності постає додаткова загроза, що вона не відновиться так швидко, як потрібно.

Швидкість генерування таких фінансових потоків можна охарактеризувати з допомогою порівняння темпів зростання податкових надходжень, котрі дають змогу виявити реальні тенденції формування фінансових потоків, із темпами інфляції. Результати такого порівняння свідчать про те, що протягом 2002—2011 рр. частка інфляційної складової у формуванні цих потоків була незначною, а отже, про відсутність істотних структурних деформацій у вітчизняній системі оподаткування.

Для того щоб точніше оцінити фінансові потоки, потрібно поряд із загальними абсолютними й відносними показниками використати конкретні (абсолютної величини додатних фінансових потоків, суми, інтенсивності податкових потоків, чистих фінансових потоків, частки додатних фінансових потоків у ВВП та в загальних обсягах промислового виробництва). Система показників, котрі характеризують податкові надходження як фінансові потоки, визначена на підставі рекомендацій Міжнародного валютного фонду¹². Крім абсолютних характеристик фінансових потоків, що розраховуються касовим методом, запропоновано використовувати відносні (інтенсивність податкового фінансового потоку та частка додатного фінансового потоку в загальних обсягах промислового виробництва). Результати розрахунків наведені в табл. 2.

Як видно з табл. 2, основу вхідних фінансових потоків бюджету становлять податкові надходження, інтенсивність яких коливалася від 0,55 до -0,08. Причини такого розмаху не лише економічні, а й інституціональні, зокрема це очікування платників податків, ефективність адміністрування податків, рівень розвитку тіньового сектору економіки тощо. Найвищою інтенсивність податкових надходжень була у 2005, 2008 та 2011 рр. Якщо у 2011 р. це було пов'язано з відновленням економіки після кризи та поліпшенням якості адміністрування, то у 2005 і 2008 рр. — також із позитивними очікуваннями бізнесу та підвищенням підприємницької активності. Найнижча інтенсивність фінансових потоків спостерігалася у 2009—2010 рр. — унаслідок економічного спаду. Обсяги чистого фінансового потоку набувають переважно від'ємного значення, котре швидко зростає в період кризи.

¹² Руководство по статистике государственных финансов 2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imf.org>.

Таблиця 1. Динаміка податкових надходжень до зведеного бюджету України у 2002—2011 рр.

Рік	Податок з доходів фізичних осіб*		Податок на прибуток		Збори й платежі за використання ресурсів		ПДВ		Акцизний податок** з товарів, вироблених в Україні		Акцизний податок з товарів, увезених на митну територію України		Інші податки		Всього податкових надходжень, млрд грн	Темп інфляції, %
	Млрд грн	Темп зростання, %	Млрд грн	Темп зростання, %	Млрд грн	Темп зростання, %	Млрд грн	Темп зростання, %	Млрд грн	Темп зростання, %	Млрд грн	Темп зростання, %	Млрд грн	Темп зростання, %		
2002	10,82	121,30	9,39	136,30	2,45	108,70	13,47	101,30	3,60	124,30	0,50	116,30	5,17	127,40	45,40	100,8
2003	13,52	124,95	13,24	141,11	2,78	113,46	12,59	93,46	4,66	129,44	0,59	118,0	6,92	133,84	54,30	105,2
2004	13,21	97,70	16,16	122,44	3,38	121,58	16,73	132,88	6,09	130,68	0,61	103,38	6,92	100,0	63,10	109,0
2005	17,33	131,18	23,46	145,17	3,98	117,75	33,80	202,03	7,35	120,68	0,59	96,72	11,59	167,78	98,10	113,5
2006	22,79	131,50	26,04	110,99	4,11	103,26	50,39	149,08	9,58	130,34	0,90	152,54	11,89	102,58	125,70	109,1
2007	34,78	152,61	34,41	132,14	5,95	144,76	59,38	117,84	9,07	94,68	1,50	166,66	16,17	135,99	161,26	112,8
2008	45,89	131,94	47,86	139,08	9,29	156,13	92,08	155,06	10,23	112,78	2,55	170,0	19,26	119,10	227,16	125,2
2009	44,49	96,94	33,05	69,06	11,23	120,88	84,59	91,86	17,93	175,26	3,69	144,70	13,09	67,96	208,07	115,9
2010	51,03	114,69	40,36	122,11	12,71	113,17	86,30	102,02	23,70	132,18	4,60	124,66	15,74	120,24	234,44	109,4
2011	60,22	118,0	55,09	136,49	14,83	116,67	130,09	150,74	26,09	110,08	7,80	169,56	40,57	257,75	334,69	108,0

* До 01.01.2004 — прибутковий податок з громадян.

** До 01.01.2011 — акцизний збір.

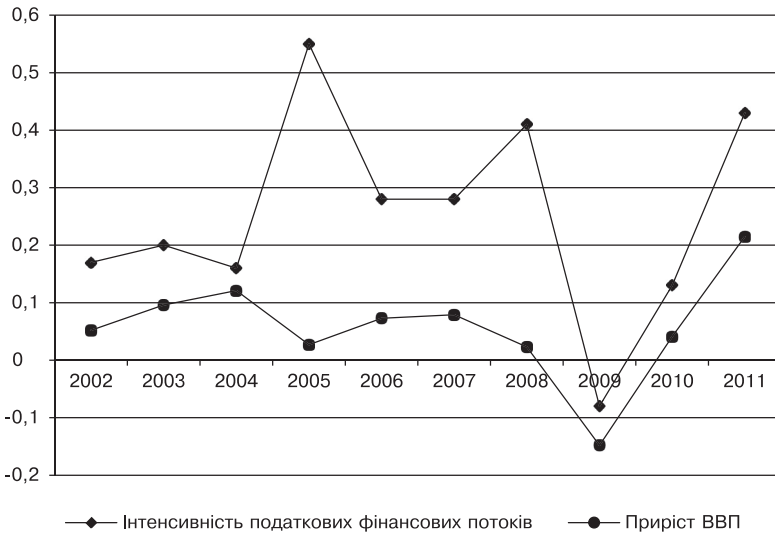
Джерело: складено за даними Державної казначейської служби України та звітів Рахункової палати України.

Таблиця 2. Основні параметри регульованих фінансових потоків у 2002—2011 рр.

Рік	Абсолютна величина фінансового додатного потоку (сума надходжень із усіх джерел), млрд грн	Сума податкового фінансового потоку (сума податкових надходжень), млрд грн	Інтенсивність податкового фінансового потоку (податковий потік поточного року мінус попереднього року) / податковий потік попереднього року, коефіцієнт	Чистий фінансовий потік (додатний фінансовий потік мінус від'ємний), млрд грн	Частка додатного фінансового потоку у ВВП (додатний фінансовий потік/ВВП × 100 %), %	Частка додатного фінансового потоку в загальних обсягах промислового виробництва (додатний фінансовий потік / загальні обсяги промислового виробництва × 100 %), %
2002	62,0	45,4	0,17	1,6	27,4	27,0
2003	75,30	54,3	0,20	-0,5	28,2	26,0
2004	91,50	63,1	0,16	-11,0	26,5	22,8
2005	134,20	98,1	0,55	-7,8	30,4	24,3
2006	171,80	125,7	0,28	-3,7	31,6	31,1
2007	219,0	161,3	0,28	-7,7	30,5	30,7
2008	297,89	227,2	0,41	-14,2	31,4	32,5
2009	272,57	208,1	-0,08	-37,3	29,9	33,7
2010	314,50	234,4	0,13	-64,7	29,1	29,9
2011	398,60	334,7	0,43	-23,1	30,3	29,9

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Аналіз взаємозв'язку інтенсивності податкових фінансових потоків та частки додатного фінансового потоку в загальних обсягах промислового виробництва дає уявлення про зв'язок оподаткування й економічного розвитку (рис. 1, 2).

Джерело: побудовано за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України.

Рис. 1. Динаміка інтенсивності податкових фінансових потоків та приросту ВВП в Україні у 2002—2011 рр., коефіцієнт, до попереднього року

На рис. 1 видно, що уповільнення темпів приросту ВВП супроводжується підвищенням інтенсивності фінансових потоків (окрім 2009 р., коли зменшення обох показників було зумовлене наслідками економічної кризи). Отриманий результат свідчить про те, що реалізація фіскального потенціалу оподаткування відбувається швидше, ніж регуляторного, а отже, про наявність у оподаткуванні інституціональних деформацій, які знижують ефективність фіскального регулювання економічного розвитку.

Рис. 2 демонструє, що збільшення частки додатного фінансового потоку в обсягах промислового виробництва відбувається на тлі зниження темпів приросту ВВП. Таким чином, вхідні фінансові потоки бюджету формуються переважно за рахунок великої податкової віддачі реального сектору. Частка, яка припадає на інші сектори економіки, є доволі низькою, що вказує на наявність інституціональних деформацій у перерозподілі податкового навантаження між суб'єктами господарювання в різних сферах економіки.

Для виявлення й усунення таких деформацій потрібно дослідити параметри кожного фінансового потоку, який генерується окремим податком.

Джерело: побудовано за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України.

Рис. 2. Динаміка частки додатного фінансового потоку в загальних обсягах промислового виробництва та приросту ВВП в Україні у 2002–2011 рр., %, до попереднього року

Ролі різних податків у формуванні дохідної частини бюджету присвячено досить багато публікацій, проте комплексні дослідження здійснювалися лише окремими вченими. Найґрунтовнішими працями в цій сфері є монографії А. Соколовської¹³ та А. Крисоватого¹⁴.

У цій статті ми зупинимося на потенційних і реалізованих можливостях податку на прибуток і ПДВ щодо формування вхідних фінансових потоків бюджету. Обидва обраних податки є бюджетоутворювальними та викликають найбільше дискусій серед теоретиків і практиків. У більшості розвинутих країн світу податок на прибуток корпорацій виступає в ролі ефективного регулятора економічного розвитку¹⁵. Це зумовлено фіскальними традиціями таких країн, де прибуток корпорацій розглядають як джерело розвитку економіки, а не задоволення виключно споживчих потреб. У свою чергу, ПДВ вважається порівняно стабільним джерелом наповнення бюджету в період економічного спаду¹⁶. Разом із тим в Україні справляння обох податків, на наш

¹³ Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія і практика становлення : монографія / А. М. Соколовська. — К. : Знання-Пресс, 2004. — 454 с.

¹⁴ Крисоватий А. І. Теоретико-організаційні доміанти та практика реалізації податкової політики в Україні : монографія / А. І. Крисоватий. — Т. : Карт-бланш, 2005. — 371 с.

¹⁵ OECD in Figures. Statistics on the member countries // OECD Observer. — 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.oecdobserver.org>.

¹⁶ Greenspan A. The Age of Turbulence: Adventures in a New World / Alan Greenspan. — N. Y. : Penguin, 2007. — 454 p.

погляд, спрямоване переважно на реалізацію фіскального потенціалу. Такий перекид на користь фіскальної функції податків може призвести до швидкого вичерпання фіскального потенціалу досліджуваних податків та частішого випадків ухилення від їх сплати. За цих умов фінансові потоки, які формуються за рахунок досліджуваних податків, через максимізацію обсягів перетворюються з інструментів фіскального регулювання на інституціональні деформації, що в майбутньому може спричинити зменшення податкової бази. До того ж платниками ці податки психологічно сприймаються як найобтяжливіші.

Для оцінки ключових параметрів фінансових потоків, котрі генеруються податком на прибуток і ПДВ, розраховано ефективну ставку оподаткування та коефіцієнт продуктивності податку. Ефективна ставка обчислюється як відношення суми надходжень від податку до величини податкової бази та показує обсяг податкових надходжень на одиницю реальної податкової бази. Різниця між ефективною й номінальною ставками податку зумовлена наявністю податкових пільг, податкової заборгованості, диференціацією ставок, ухиленням від сплати податків тощо. Результати розрахунків для податку на прибуток наведені в табл. 3.

Таблиця 3. Ключові параметри фінансового потоку, який генерується податком на прибуток

Рік	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств, млрд грн	Податок на прибуток, млрд грн	Частка податку в загальній сумі фінансового результату (ефективна ставка), %	Коефіцієнт продуктивності податку (відношення ефективної ставки до стандартної)
2002	35,70	9,39	26,30	0,88
2003	43,08	13,24	30,70	1,02
2004	73,69	16,23	22,02	0,73
2005	89,17	23,46	26,31	1,05
2006	110,65	26,17	23,65	0,95
2007	182,99	34,41	18,81	0,75
2008	70,81	47,86	67,58	2,70
2009	43,69	33,05	75,64	3,03
2010	67,60	40,36	59,70	2,39
2011	118,60	55,09	46,45	2,02

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України.

Зростання податкового навантаження на фінансовий результат прибуткових підприємств (до оподаткування) у 2002 і 2003 рр. спричинене передусім вищими темпами зростання надходжень податку на прибуток до зведеного бюджету України порівняно з аналогічним показником фінансового результату прибуткових підприємств (у 2002 р. — 113,5 проти 87,2 %; у 2003 р. — 140,8 проти 120,7 % відповідно), а також збільшенням серед прибуткових

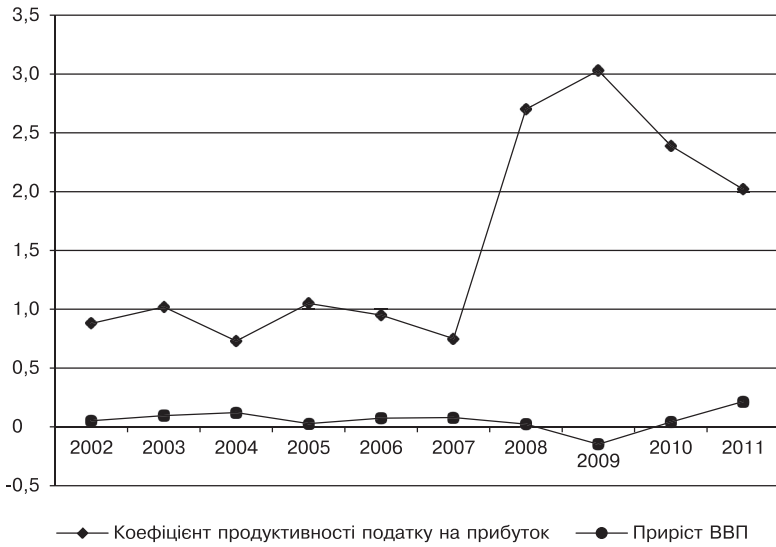
підприємств частки тих, оподатковуваний прибуток яких перевищує фінансовий результат або з об'єктивних причин (кількісні характеристики постійних і тимчасових податкових різниць), або через протидію штучному заниженню чи зменшенню обсягів об'єкта оподаткування внаслідок посилення з боку органів податкової служби контролю діяльності підприємств, що декларують від'ємне значення об'єкта оподаткування.

Низьку результативність оподаткування прибутку засвідчують результати розрахунків ефективної ставки та коефіцієнта продуктивності податку. Значні коливання цієї ставки (від 18,81 до 75,64 %) вказують на нестабільність декларування обсягів оподаткованого прибутку, істотне перевищення ефективною ставкою податку на прибуток номінальної — на те, що податкове навантаження великою мірою перекладається на прибуткові підприємства. Коефіцієнт продуктивності податку також свідчить про низьку ефективність останнього, він наближається до одиниці лише у 2003, 2005 і 2006 рр., а в 2002 і 2007 рр. набагато нижчий за одиницю. Причини — висока частка збиткових підприємств (близько 50 %) та низькі обсяги задекларованих прибутків.

Різке збільшення коефіцієнта продуктивності сплати податку на прибуток у 2008—2009 рр. зумовлене не підвищенням прибутковості вітчизняних підприємств, а поширенням практики авансової сплати цього податку навіть за відсутності об'єкта оподаткування. Взагалі зростання коефіцієнта продуктивності податку в період кризи є неприродним та не може оцінюватися позитивно. Крім того, збільшення адміністративного тиску на прибуток підприємств в умовах турбулентних коливань у економіці звужує фінансову базу розвитку платників податків — вона не встигає відновитися за рахунок скорочення тривалості циклу. Коефіцієнт продуктивності на рівні 2,02 у 2011 р. спричинений підвищенням темпів економічного зростання, однак навіть для цього періоду він є зависоким. Це свідчить про ігнорування державою інституціональної природи генерування фінансових потоків із допомогою податків та про надмірне адміністративне втручання в економіку. Як наслідок, регуляторний потенціал податку на прибуток залишається невикористаним через надлишкову реалізацію фіскального потенціалу досліджуваного податку (рис. 3).

Ситуація, що склалася, є однією з інституціональних деформацій — інституціональною пасткою¹⁷. Так, із метою нарощення обсягів надходжень податку на прибуток до бюджету з боку держави часто застосовуються адміністративні заходи, які збільшують податкове навантаження на платників податків. Такі заходи підвищують ризики опортуністичної поведінки та ймовірність того, що частина платників цього податку користуватиметься напівлегальними або

¹⁷ Грищенко А. А. Особливості інституційної архітекτονіки українського суспільства XXI століття / А. А. Грищенко // Економіка України: стратегія і політики довгострокового розвитку : монографія / за ред. В. М. Гейця ; Ін-т економіки та прогнозування. — К. : Фенікс, 2003. — С. 155—172.

Джерело: побудовано за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України.

Рис. 3. Динаміка коефіцієнта продуктивності податку на прибуток та приросту ВВП в Україні у 2002—2011 рр., коефіцієнт, до попереднього року

нелегальними схемами зменшення об’єкта оподаткування. Як наслідок, у довгостроковій перспективі замість збільшення держава отримає значне зменшення податкових надходжень. Отже, є нагальна потреба в ліквідації інституціональної пастки. Цього можна досягти в разі надання переваги економічним методам регулювання оподаткування прибутку перед адміністративними.

Аналогічні показники (з урахуванням специфіки формування бази оподаткування) були розраховані й для ПДВ (табл. 4). Частка цього податку в кінцевих споживчих витратах домогосподарств коливається від 6,79 до 12,14 %. Важливим фактором збільшення надходжень ПДВ до бюджету (передусім за рахунок зменшення масштабів ухилення від його сплати) у 2002—2003 рр. стало введення обмежень на використання векселів при імпорті.

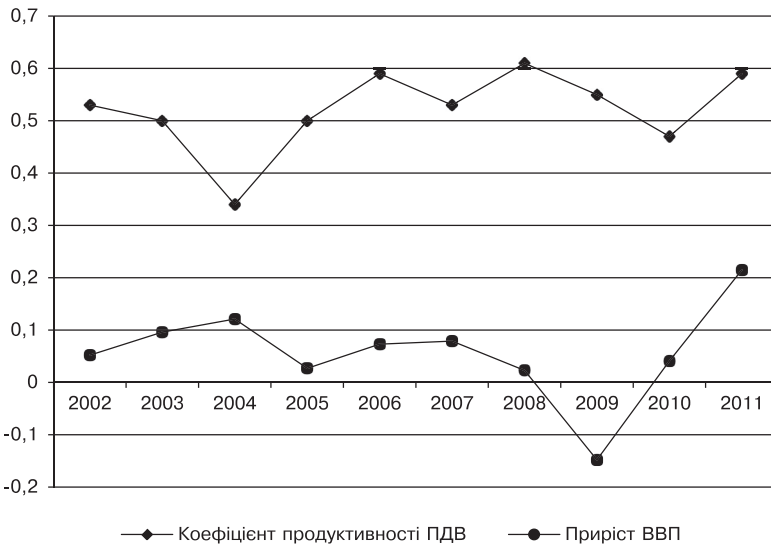
Починаючи з 2004 р. коефіцієнт продуктивності ПДВ знижується до 0,5—0,6, що зумовлено зростанням обсягів відшкодування цього податку та свідчить про низьку якість його адміністрування. У 2009—2010 рр. негативні тенденції посилилися через глобальну фінансово-економічну кризу, котра боляче вдарила по сукупному попиту (як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках), що відповідним чином позначилося на динаміці ВВП (рис. 4).

Як видно на рис. 4, збільшення коефіцієнта продуктивності ПДВ відбувається на тлі зменшення приросту ВВП (окрім кризового 2009 р.), що свідчить про випередження реалізації фіскального потенціалу ПДВ перед регуляторним.

Таблиця 4. Ключові параметри фінансового потоку, який генерується податком на додану вартість

Рік	Кінцеві споживчі витрати домогосподарств, млрд грн	ПДВ, млрд грн	Частка податку в кінцевих споживчих витратах домогосподарств (ефективна ставка), %	Коефіцієнт продуктивності податку (відношення ефективної ставки до стандартної)
2002	128,3	13,5	10,52	0,53
2003	125,9	12,6	10,01	0,50
2004	245,6	16,7	6,79	0,34
2005	337,9	33,8	10,0	0,50
2006	424,9	50,4	11,86	0,59
2007	558,6	59,4	10,63	0,53
2008	758,9	92,1	12,14	0,61
2009	772,8	84,6	10,95	0,55
2010	914,2	86,3	9,44	0,47
2011	1104,4	130,1	11,78	0,59

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України.

Джерело: побудовано за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України.

Рис. 4. Динаміка коефіцієнта продуктивності ПДВ та приросту ВВП в Україні у 2002—2011 рр., коефіцієнт, до попереднього року

Важливим фактором скорочення надходжень ПДВ і, відповідно, коефіцієнта продуктивності податку є ухилення від сплати та отримання незаконного відшкодування ПДВ. Стабільно низький коефіцієнт продуктивності цього податку протягом усього досліджуваного періоду вказує на неефективність

механізму справляння ПДВ, переважання неформальних відносин над формальними, що призводить до створення так званої інституціональної петлі, коли один із найефективніших у світі податків в Україні поступово перетворюється не на джерело формування фінансових потоків бюджету, а на загрозу її економічній стабільності. Інституціональна петля є однією з найпідступніших деформацій¹⁸, оскільки виникає в стислі строки, а її перші симптоми не сприймаються як небезпечні. Для усунення цієї деформації потрібні тривалий час та радикальні зміни (у нашому прикладі — механізму справляння ПДВ). При цьому змінювати треба не розмір ставки податку чи перелік оподатковуваних і неоподатковуваних операцій, а механізм адміністрування, щоб він сприяв зменшенню масштабів ухилення від сплати ПДВ та унеможлилював отримання незаконного бюджетного відшкодування.

Підсумовуючи викладене, доходимо таких висновків. Двоїста природа податків (як джерела фінансових потоків та як інструменту фіскального регулювання) потребує особливої уваги до їх застосування, особливо сьогодні, на етапі турбулентних економічних змін. Від податку як фінансового потоку залежить повнота формування дохідної частини бюджету. Як інструмент фіскального регулювання податок впливає на економічну активність суб'єктів господарювання та поведінку платників податків. Важливо зберігати баланс між цими двома проявами податку, тобто не допускати інституціональних деформацій у оподаткуванні.

Як показали результати дослідження, натеper такий баланс в Україні відсутній, оскільки фіскальний потенціал двох основних бюджетоутворювальних податків реалізується швидше, ніж регуляторний. Формуючи за рахунок податків вхідні фінансові потоки, держава не використовує їхні можливості як інструменту фіскального регулювання. Тому підвищується ризик опортуністичної поведінки платників податків та знижується інтенсивність податкових фінансових потоків у довгостроковому періоді. Механізми справляння податку на прибуток і ПДВ мають інституціональні деформації, що призводить до зниження ефективності й продуктивності їх справляння та погіршення фінансового забезпечення країни. Усунення наявних деформацій і передумов їх виникнення сприятиме підвищенню ролі податків як інструментів фіскального регулювання, що, у свою чергу, забезпечить збільшення обсягів вхідних фінансових потоків бюджету.

¹⁸ Гриценко А. А. Знач. праця; *Commons J. R. The Problems of Correlating Law, Economics and Ethics / John R. Commons // Wisconsin Law Review.* — 1932. — № 8. — P. 3—26.